

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 3 Sayı/Num: 1
Haziran/June 2023

ISSN 2792-0194

İmam Eş'arî'nin Makâlât'ı Çerçevesinde İmâmet-Hilâfet Tartışmaları

Imamate-Caliphate Debates In Imam Ash'arî's Maqalat

Süheybe Rahme GENÇ

Arş. Gör., Ordu Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi
suheyberahmeyildirim@odu.edu.tr / 0000-0001-7518-4930

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 15.11.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 24.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 27.06.2023

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume/ Cilt: 3 Issue/ Sayı: 1 Pages/ Sayfa: 53 - 77

z

H. Peygamber'in (sav) vefatı ardından ilk ortaya çıkan ihtilaf imâmet meselesi olmuştur. Tartışmanın önemi tarihi serüven içinde sürekli tartışıl gelmiş ve İslam âlemi içinde en çok ayrılığa sebebiyet vermiş olmasına dayanmaktadır. Bu tartışmalar erken dönemden itibaren birçok kaynakta yer etmiştir. İmam Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfi'l-musallîn* eseri bu konuda kapsamlı bilgi veren erken dönem İslam kaynaklarından biri ve en önemlilerindedir. Konuları iki tarzda ele alan Eş'arî ilk bölümde fırkalar hakkında genel bilgiler verdikten sonra ikinci bölümde ihtilafları başlıklar altında toplar, istisnaları ve farklı görüşleri dile getirir. Eserin başında kendisinin de ifade ettiği gibi Eş'arî bu eserinde görüşleri aralarında bir tercih yapmaksızın nakletmiştir. Bu açıdan onun düşünceleri diğer eserlerinden ve sonraki dönemde başta İbn Fûrek olmak üzere onun takipçilerinden öğrenilmektedir. Makalede amaç Eş'arî'nin imâmet hakkındaki genel düşüncelerinin tespit etmenin yanı sıra başlıklar altında ek kaynaklardan yararlanılarak meseleleri açığa çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Eş'arî, İmâmet, Hilâfet, Makâlât, Fırak.

Abstract

The first controversy that arose after the death of the Prophet (saas) was the issue of imamate. The importance of the debate is based on the fact that it has been constantly discussed in the historical period and has caused the most separation in the Islamic world. These debates have been in many sources since the early period. Imam Ash'ari's *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfi'l-musallîn* is one of the earliest Islamic sources and one of the most important ones that provide comprehensive information on this subject. Dealing with the issues in two styles, Ash'ari gives general information about the sects in the first part, and then in the second part he collects the disputes under headings, expresses the exceptions and different views. As he himself stated at the beginning of the work, Eş'arî conveyed the views in this work without making a choice between them. In this respect, we learn his thoughts from his other works and from his followers, especially Ibn Fûrek in the following period. The aim of the article is to determine the general thoughts of Ash'ari about the Imamate as well as to reveal the issues by using additional sources under the headings.

Keywords: Ash'ari, İmamate, Caliphate, Maqalat, Sects.

GİRİŞ

H z. Peygamber'in (sav) vefatından sonra ümmet içinde ilk ortaya çıkan ihtilaflar hilâfet-imâmet tartışmaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. İslam'ın ilk yüzyılında ortaya çıkan fırkalaşma hareketleri ile İslam ümmeti içinde farklı gruplar zuhur etmiş, ilk siyasî zümreleşme hareketleri ise Hz. Osman'ın vefatı sonrasındaki karışıklık ortamında meydana gelip Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel, Sıffîn ve Tahkim olayları ile daha da büyümüştür. Bu yüzyıldan itibaren ortaya çıkan farklı gruplar kendi inanç ve görüşlerini açıklama amacıyla eserler kaleme almaya başlamışlardır. Bu eserlerden ana kitle dışında kalan mezhep taraftarlarınca yazılanlar 'makâle' (çoğulu 'makâlât') olarak isimlendirilmekte ve eser yazarlarına 'ashâbu'l-makâlât' ismi verilmektedir.¹ Makâlât türünden günümüze ulaşan ilk eser Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî'ye ait olan *Kitâbu'l-Makâlât*'tır.² Bunun yanında Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508-1115) İmam Mâturîdî'nin makâlât türünde bir eser kaleme aldığından bahsetmişse de bu eser günümüze ulaşmamıştır.³

Eş'arî bu türde eser verenler arasında ilklerden sayılmaktadır. Bu eserini yazış amacını şöyle ifade etmektedir:

"İmdi dinleri bilmek ve onları birbirinden ayırmak isteyen kimsenin mezhepleri ve fırkaların görüşlerini (makâlâtı) bilmesi gerekir. Fırkalar hakkında bilgi veren, mezhepler (nihâl) ve dinler (diyânât) hakkında eser veren insanlardan bazılarının, verdikleri bilgilerde eksiklik yaptıklarını, muhaliflerinin görüşlerini anlatırken karıştırdıklarını; bazılarının ise muhalifini kötülemek amacıyla anlatımda yalana başvurduğunu; bir kısmının birbiriyle ihtilâf edenlerin ihtilâfına dair rivâyet ettiklerini derinlemesine araştırmadıklarını; bazılarının da muhaliflerinin sözlerine, delilin ilzam edeceğini zannettikleri şeyler eklediklerini gördüm. Halbuki bu, ilim sahiplerinin ve doğru ile yanlış ayırt eden zeki kimselerin yöntemi değildir. Bu gördüğüm hususlar beni, benden açıklanmasını istediğin fırkaları açıklamaya, bunu kısa tutmaya ve uzatıp çoğaltmamaya sevk etti."⁴

Bu sözlerinden anlaşılan diğer bir husus Eş'arî'nin eserde tarafsız olmaya özellikle dikkat ettiği'dir. Eserin içeriğine bakıldığında sadece nakillerle ve fırkaların inanışlarını vermekle yetinmesi, delilleri zikretmeyip gereksiz uzatmalardan ve iğneleyici ibarelerden uzak durması birkaç istisna dışında onun bu amacına riâyet ettiğini göstermektedir.⁵

Tam adı *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfi'l-musallîn* olan kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamber'in vefatı akabinde meydana gelen ihtilaflar anlatılmaktadır. Zuhur eden ilk fırka olarak Hâricîleri zikreden Eş'arî olay hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bu dönemde ortaya çıkan on fırkadan bahseder. Bunlar sırayla Şîa, Hâricîler, Mürcie, Mu'tezile, Cehmiyye, Dırâriyye, Hüseyniyye, Bekriyye, Ashâbü'l-hadîs ve Küllâbiyye'dir. Genel olarak fırkaların görüşlerini beyan ettikten sonra her fırkanın kendi içindeki tâli kollarına değinmektedir. Eş'arî'nin tasnifine göre Şîa kırk beş, Hâricîler on dokuz, Mürcie on

1 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, nşr. İbrahim Ramazan, (Beyrut: y.y., 1994), 227.

2 Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Ömer Aydın ve Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 31.

3 Hasan Gümüšoğlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 109.

4 Eş'arî, *Makâlât*, 40.

5 Hasan Onat, "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/406.

iki kola ayrılmıştır. Bununla beraber Eş‘arî, büyük çoğunluğu akâidle alakalı olan farklı konularda başka tâli kolların varlığından da bahsetmektedir.⁶ Bu kısımda Muhammed en-Neccâr ve Nüssâk diye anılan bazı gulât-ı sûfiyye gruplarından ve Ehl-i Sünnet akâidinden de bahsetmektedir.⁷

İkinci bölümde başta ulûhiyet olmak üzere çeşitli fırkaların kelâmî görüşlerine yer vermektedir. Üçüncü bölüm yeni bir hamdele ile başlamasından dolayı ayrı bir te‘lif olarak değerlendirilmiştir.⁸

İmâmet meselesine dair konular Eş‘arî’nin *Makâlât*’ında geniş yer tutmaktadır. Müellif ilk bölümde erken dönemde mevcut olan fırkaların imâmet hakkındaki yorumlarını zikrettikten sonra ikinci bölümde bu fırkalar arasında gerçekleşen ihtilaf meselelerini ayrı başlıklar altında yeniden ele almıştır. Eş‘arî’nin meseleyi tartışırken çoğunlukla ‘imâmet’ kavramını kullandığı müşahede edilir. ‘Hilâfet’ kavramının imâmet kadar kullanılmamış olmasının nedeni muhtemelen Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile’nin genel olarak ‘imâmet’i daha çok nazarî manada devlet başkanlığı için, ‘hilâfet’i ise fiilî otoriteyi temsil etmek için kullanmaları nedeniyledir. Bunun dışında kelâm ve fıkıh âlimlerinin siyâsî nazariyelerde genellikle ‘imâmet’ başlığını kullandıkları, tarihçilerin ise Hz. Ebû Bekir’den başlayıp Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar devam eden tarihî vâkıayı ‘hilâfet’ ile karşıladıkları görülür.⁹

İmâmet kavramının kelâmcılar arasında daha çok kullanılmasının sebeplerinden biri, II. (VIII.) yüzyılda Ali b. Mîsem (ö. 173/799’dan sonra) ve Hişâm b. Hakem (ö. 179/795) gibi Şîa âlimlerinin ‘hilâfet’ yerine ‘imâmet’i tercih etmeleri, dinin aslından kabul ettikleri meseleyi ‘kitâbü’l-imâme’ başlığı altında kaleme almalarıdır. Bu dönemde Şîa’ya karşı mücadele eden İslâm fırkaları ‘imâmet’ yerine ‘es-siyâsetü’ş-şer‘iyye” terimini kullanırken özellikle Eş‘arî’den itibaren imâmet, Şîa eleştirisi amacıyla kelâm kitaplarında yer almış, daha sonrasında terim yaygınlık kazanmıştır.¹⁰

Eş‘arî ve Nevbahtî Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam ümmeti arasında ortaya çıkan ilk ihtilafın imâmet meselesi olduğunu nakleder. Şehristânî de “Hiçbir dönemde imâmet dışında başka bir konuda dinî gerekçeyle bu kadar kan akıtılmadı.” diyerek imâmet tartışmalarının fırkaların oluşumunda ve ihtilafların meydana gelmesindeki merkezî konumuna dikkat çekmektedir.¹¹ İmam Eş‘arî meseleyi Şîa reddiyesi merkezli ele almış bu nedenle imâmetin gerekliliği, imamın ismeti, fazilet sıralaması gibi başlıkları ön planda tutmuş ve bu eserinde özellikle şîi fırkalar ve Mu‘tezile’ye geniş yer ayırmıştır.¹²

1. Şİİ FIRKALAR VE HÂRİCÎLERİN İMÂMET ANLAYIŞLARI

1.1. Şîa

Daha önce geçtiği gibi Eş‘arî birinci bölümde on fırkanın adından ve tâli kollarından bahsetmektedir. İlk ele aldığı fırka olan Şîa’nın kendi içinde Ğâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olmak üzere üç fırka ve kırk beş tâli kola ayrıldığından bahseder.

6 Onat, “Makâlâtü’l-İslâmiyyîn”, 406.

7 Eş‘arî, *Makâlât*, 33.

8 Eş‘arî, *Makâlât*, 33.

9 Mustafa Öz - Avni İlhan, “İmâmet”, Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

10 Öz - İlhan, “İmâmet”, 22/ 201.

11 Hikmet Yağlı Mavil, *İmam Eş‘arî’nin Kelâmî Düşüncesi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 307-308.

12 Mavil, *İmam Eş‘arî’nin Kelâmî Düşüncesi*, 308.

1.1.1. Ğâliyye

Eş'arî aşırıya kaçanlar anlamında 'ğâliyye' olarak adlandırdığı grubun kendi içinde on beş fırkaya ayrıldığından bahsetmektedir. Bu grubun bu şekilde anılmasının nedeni Şia'nın genel kabulü olan nas ile tayin ve Hz. Ali'nin efdaliyeti dışında farklı kollar içinde teşbih, tenâsüh, hulûl,¹³ helal olmayan mahrem kadınları, zina, ölü eti, kan, domuz eti, kumar, içki ve diğer haramları helal sayma, Hz. Peygamber'den (sav) sonra nübüvvet iddiası, okültik inançlar ve ezoterizme eğilim, bâtinî yorumlarla te'vil yapma, cennet-cehennem ve âhiretin inkarı, Hz. Ali'nin risâleti, şirk, Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ali'ye yaratma sıfatı nispet etme gibi dinden çıkaracak inanışlarının bir veya birkaçının itikâtlarında bulunmasıdır.¹⁴

1.1.2. Râfıza

Eş'arî, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini reddetmelerinden dolayı bu ismi aldıklarını söylemektedir.¹⁵ Bu fırka imâmetin nas ve tevkîf yoluyla olduğunu, akrabalık bağının bağlayıcılığını ve mefdûlün imâmetinin câiz olmadığını savunmaktadır. İmamın takiyye durumunda imam olmadığını söyleyebileceğini iddia eden grup hükümlerde içtihadı kabul etmez. Hz. Ali'ye uymadıkları için insanları, imâmet hakkını başkasına devrettiği için Hz. Ali'yi tekfir eden ve zalim imama karşı ayaklanmayı kabul etmeyen Kâmilîyye dışında yirmi dört gruba ayrılan fırka, Hz. Ali'nin nasla tayinini savunmaları nedeniyle de İmâmiyye olarak isimlendirilmektedir.¹⁶

Eş'arî Râfizîlerin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarını otuz beş başlık altında incelemektedir. Bunlardan beş tanesi imâmetle alakalı olup imamların Peygamber'den (sav) üstünlüğü, imamları bilmemenin cevâzi, imamların her şeyi bilmesi, imamların mûcize göstermesi ve Hz. Ali'ye karşı savaşanların durumlarını ihtivâ etmektedir.¹⁷

İmamların peygamberden üstün olup olmadığı meselesinde Eş'arî Râfizîlerin bu üç gruba ayrıldığından bahseder. Bir kısım imamı peygamberden aşağı görürken melekten üstün olmasını câiz sayar. İkinci

13 Eş'arî, Nüssâk (Münzevîler) adı verilen Sûfiyye'den bir grubun da hulûlü benimsediğini, Allah'ın insan, yabani hayvan veya başka şeylere hulûl etmesinin mümkün olduğunu kabul ettiklerini kaydeder. Bu görüş sahiplerinin güzel gördükleri şeylerde "Bilemeyiz belki Allah ona hulûl etmiştir." dediklerini, şer'î kaidelerden uzak durma eğiliminde olduklarını, insan için hiçbir şeyin farz olmadığını ve ma'buduna ulaşana ibadetin gerekmediğini savunduklarını ifâde eder. (bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 56.)

14 Eş'arî, *Makâlât*, 46-60.

15 Eş'arî, *Makâlât*, 61. Râfizîler'in ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla erken devir Şîî fırkalarından bir kolu ifâde etmek için ilk kullanımı on iki imamdan beşincisi Muhammed el-Bâkır'ın (ö. 114-733[?]) ölümünün ardından meydana gelen ayrılıklar devresine tekâbul etmektedir. O güne kadar tek koldan ilerleyen grup Muhammed Bâkır'ın ölümünün ardından iki gruba ayrılmış, bir kısmı Hasan b. Ali soyundan gelen Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye'nin (ö. 145-762) imâmetini ve mehdî olarak zuhûr edeceğini iddia etmiş, diğer grup imâmetin Ca'fer es-Sâdık'a intikal ettiğini ileri sürerek ona tâbi olmuştur. İlk iddiayı savunup yaymaya çalışan Mugîre b. Saîd el-İclî diğer grup tarafından lânetlenmiş, o ve tebâsı "terkedenler" anlamında Râfıza olarak anılmaya başlamıştır. Diğer bir iddiaya göre Zeyd b. Ali (ö. 122-740) 122 yılında Emevîler'e karşı ayaklandığında başta onu destekleyen Kûfe halkı tarafından Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilâfetini meşrû sayması, onları gâsıp olarak isimlendirmemesi nedeniyle yalnız bırakılmıştır. Bunun üzerine Zeyd onlara "rafaztümûnî" (Düşman karşısında beni yalnız bıraktınız) diye sitem etmiş ve bu olaydan itibaren grup Râfıza şeklinde anılmıştır. Daha sonraki kaynaklarda İmâmiyye, İsnâşeriyye, Ca'feriyye gibi farklı isimler de kullanılmıştır. (bkz. Mustafa Öz, "Râfizîler", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 34/396.)

16 Eş'arî, *Makâlât*, 60.

17 Eş'arî *Makâlât*, 46-120.

grup imamların hem Peygamber'den (sav) hem meleklerden üstün olduğunu savunmaktadır. Üçüncü grup ise i'tizal ve imâmet görüşünü savunanlardır ve peygamberlerin ve meleklerin imamlardan üstün olduğunu aksine cevâzın bulunmadığını savunmaktadır.¹⁸

İmamları bilmemenin cevâzı ve onları bilmenin yanında Allah Resûlü'nün getirdiği şeriatî uygulamanın vücûbiyeti konusunda Râfîzîleri dört gruba ayırmaktadır. İlk fırka hem imamı bilmenin hem de şeriatî uygulamanın vâcib olduğu, aksi şekilde ölümün cahiliye ölümü sayılacağını kabul eder. İkinci fırkaya göre kişinin imamı bilmesi için bir şeriatin gerekmediğini, onu bildikten sonra kişinin başka bir mükellefiyetinin olmadığını savunur.¹⁹ Üçüncü fırka olan Ya'furiyye imamı bilmemenin câiz olduğunu ancak bunun insanın mü'min veya kâfir olarak isimlendirilmesinde bir etkisi olmadığını iddia eder. Dördüncü fırka kader konusunda Mu'tezile'nin görüşünü benimser, bilgilerin zarurî olduğunu ve Ya'furiyye'nin aksine imamın bilinmesi gerektiğini, dinde düşmanlığa yer olmadığını savunur.²⁰

İmamların her şeyi bilmesi hususunda iki gruptan bahseden Eş'arî'ye göre bir grup imamların olmuş, olacak her şeyi bildiğini ve Hz. Peygamber'in yazı yazmaya ve diğer dillere vâkıf olduğunu savunmuşlardır. İkinci grup ise imamın bilgisinin ahkâm ve şeriatî kapsadığını, insanların ihtiyacı olmayan şeyleri bilmemenin imam için câiz olduğunu savunmaktadır.²¹

İmamların mûcize göstermesi meselesinde ise dört tür görüşe yer verir. İlk fırka peygamberlerin Allah'ın hücceti olduğu gibi imamların da hüccet olduğunu bu nedenle vahiy almaları câiz olmamakla beraber mûcize gösterdiklerini iddia eder. İkinci fırka mûcize yanında vahiy almalarına da cevaz verip, yalnızca bir şeriatî neshetme, tebdîl veya tağyir etme yetkilerinin bulunmadığını iddia eder. Üçüncü fırka hem mucizeye hem vahye hem de şeriatî neshetmeye cevaz verenlerdir. Son fırka ise imamın yalnızca peygamberin şeriatini koruma ve uygulama vasfına işaret ederek onun mûcize göstermesini, vahiy almasını, şeriatî neshetmesini câiz görmeyenlerdir.²²

1.1.3. Zeydiyye

Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Talib'e nispetle bu ismi almıştır. Zeyd b. Ali, Hz. Ali'yi ashaptan diğerlerine üstün kabul etmekte, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost edinmektedir. Zalim imama karşı ayaklanmayı câiz görür. Kûfelîlerin biatıyla imam seçilen Zeyd b. Ali Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer konusundaki görüşleri nedeniyle yalnız bırakılmış, Hişam b. Abdülmelik döneminde kendisi ve kendisinden sonra isyan başlatan oğlu öldürülmüştür.²³ Eş'arî Zeydiyye'yi altı gruba ayırmaktadır. Cârudiyye, Süleymâniyye, Büttriyye dışında Ya'kubiyye ve adını vermediği iki gruptan daha bahsetmektedir.²⁴

Zeydiyye'yi Rafîzîler'in bir kolu olarak kabul eden Bağdâdî onları üç gruba ayırmaktadır. Bunlar Cârudiyye, Süleymâniyye ya da Cerîriyye ve Büttriyye'dir. Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Ali'yi ismen değil vasfen tayin ettiğini, sahabenin Hz. Ali'ye biat etmeyi terk etmesi nedeniyle küfre düştüğünü söyleyen Cârudiyye ilk üç halifeyi gâsıp olarak nitelendirmektedir.

18 Eş'arî, *Makâlât*, 96.

19 Eş'arî, *Makâlât*, 98.

20 Eş'arî, *Makâlât*, 100.

21 Eş'arî, *Makâlât*, 100.

22 Eş'arî, *Makâlât*, 100-102.

23 Eş'arî, *Makâlât*, 120-122.

24 Eş'arî, *Makâlât*, 124-126.

Daha ılımlı tavır takınan Süleymâniyye Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i hayırla anmakta ve sahabenin ilmîne itimâd edilebileceğini söylemektedir. Bütriyye ile bu konularda mutâbık olan Süleymâniyye imamın şûra ile seçilmesi ve Hz. Osman'ın tekfiri görüşleriyle onlardan ayrılır. Bütriyye Hz. Osman konusunda tavakkuf etmeyi tercih etmiştir. Her iki fırka da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini kabul ederek mefdûlün imâmetini benimsemekte, sahabeler hakkındaki görüşleri dolayısıyla Cârudiyye'yi tekfir etmektedir.²⁵

Eş'arî bunlara üç fırka daha eklemektedir. Nu'aymiyye adını verdiği grubun Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den (sav) sonra insanların en efdali kabul ettiklerini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i destekleyenleri günah manasında olmasa da hata ettiklerini savunmaktadır. Beşinci fırka ilk iki halifeden teberrî etmeleri ve kıyametten önce ölümlerin dünyaya dönmesini inkâr etmemeleriyle bilinmektedir. Son grup ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i dost edinen, ölümlerin tekrar dünyaya döneceğini inkâr eden ve bunu kabul edenlerden teberrî eden Ya'akubiyye'dir.²⁶

1.2. Hâricîler

Eş'arî dört halife konusunda Hâricî fırkaların Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in imâmeti tartışmasız kabul etme, Hz. Osman'ın imâmetinin kendisine öfke duyulan son altı yıllık dönemi ve Hz. Ali'nin tahkim sonrası dönemindeki imâmetinin geçersiz olduğu konusunda ittifâk ettiklerini söylemektedir. Tahkim olayında adı geçen Muaviye, Amr b. Âs, Ebû Musa el-Eş'arî Hâricî fırkalarca tekfir edilmiştir.²⁷ İmamın Kureyş'ten olması zorunluluğunu kabul etmeyen Hâricîler, zalimin imâmetini câiz görmemiş, Necedât kolu dışında imama ihtiyaç olduğunu düşünmüşlerdir. Necedât fırkasına göre ise imama ihtiyaç yoktur, zira Allah'ın kitabı insanlar için yeterlidir.²⁸

2. MAKÂLÂT'TA GEÇEN TARTIŞMA BAŞLIKLARI

2.1. Hz. Ebû Bekir'in İmâmeti ve Hulefâ-i Râşidîn Hakkında İhtilaflar

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra kimin imam olması gerektiği hakkında üç görüş bulunmaktadır. Bir grup Hz. Ali'nin imam olması gerektiğini savunurken, bir grup Hz. Abbas'ın imâmetini tercih etmekte,²⁹ üçüncü grup ise Hz. Ebû Bekir'in imâmetini kabul etmektedir.³⁰ İlk grupta Râfizîleri, ikinci grupta Ravendiyye'yi zikreden Eş'arî Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin icmâ ve zâhir nasla sâbit olduğunu, Hz. Ali ve Abbas'ın da ona biat ettiklerini dile getirir.³¹

Hz. Ebû Bekir'in imâmetine Kur'an'dan delil olarak Fetih sûresinde geçen "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız ya savaşacaksınız ya da Müslüman olacaksınız. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durur

25 Bağdâdî, el-Fark beyne'l-fırak, thk. Muhammed Bedir, (Mısır: Matba'atu'l-Ma'arif, 1915), 22-24.

26 Eş'arî, *Makâlât*, 126.

27 Eş'arî, *Makâlât*, 194.

28 Eş'arî, *Makâlât*, 194.

29 Eş'arî Hz. Abbas'ın imâmetini savunanın Râvendiyeye olduğunu kaydeder. Pezdevî ise bu grubun Ehl-i Hadis olduğunu beyan etmektedir. (bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, thk. Hans Peter Lins, (Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2005), 198.)

30 Eş'arî, *Kitâbu'l-lümâ' fi i'r-reddi alâ ehli'z-zeyğ ve 'l-bid'a*, tsh. Hamude Gurâbe, (Mısır: Matba'atu Mısır, 1955), 133; Eş'arî, *İbâne*, el-İbâne 'an usûli'd-diyâne, thk. Ebû Abdullah Salih b. Maktel b. Abdullah el-'Asîmî et-Temîmî, (Riyad: Medâru'l-Müslim li'n-Neşr, 1432), 618.

31 Eş'arî, *Lümâ'*, 136; Eş'arî, *İbâne*, 618-619.

sanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak.”³² ve Tevbe sûresinde geçen “...De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki seferinde oturup kalmayı yeğlediniz şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin.”³³ âyetlerini kullanır. Âyette geçen kavmin Rumlar, Fârisîler veya Yemâme halkı olduğuna dair tartışma bulunur ancak Hz. Ebû Bekir Yemâme halkı ve Rumlarla savaşmış, Fârisîlerle de onun döneminde savaşmış ve Hz. Ömer döneminde hezimete uğratılmışlardır. Hz. Ömer’in hilâfeti ise onu atayan Hz. Ebû Bekir’in imâmetine delâlettir.³⁴

Eş‘arî nazarında Hz. Peygamber’den sonra imam Hz. Ebû Bekir’dir. Zira Peygamber namazda onu takdim etmiş, ümmet de imam olarak onu tayin etmiştir. Hz. Ebû Bekir ilim, zühd, sağlam görüş ve ümmet yönetiminde gösterdiği üstün vasıflarla ümmetin en efdalidir.³⁵ Bu konuda icmâ olması Hz. Ebû Bekir’in imâmetinin en büyük delilidir.³⁶

Eş‘arî *Makâlât*’ta Hz. Ebû Bekir’in imâmeti hususunda ümmeti beş fırkaya ayırır. Birinci grup Hz. Peygamber’in tevfiği ve tayini ile olduğunu söyleyenlerdir.³⁷ İkinci grup Hz. Peygamber’in “Ebû Bekir’e insanlara namaz kıldırmasını söyleyiniz.” ve “ Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer’e uyunuz.” sözleri ve Kur’an’da geçen “Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya davet edileceksiniz. Ya onlarla dövüşürsünüz ya da Müslüman olurlar.”³⁸ âyetini onun imâmetine işaret sayanlardır.³⁹ Eş‘arî’nin *Lümâ*’da ve *İbâne*’de tercih ettiği görüş de bu minvaldedir.⁴⁰ Bir gruba göre Hz. Ebû Bekir ümmetin tayini ile, Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir’in tayini ile, Hz. Osman şûra ile, Hz. Ali Medine’deki ehl-i akd’in tayini ile halife olmuştur.⁴¹ Başka bir grup olarak zikretmekle beraber Eş‘arî’nin savunduğu akit şekilleri Ehl-i Sünnet ile paralellik göstermektedir. Burada ayrı bir grup olarak zikretmesinin nedeninin âyetten delil getirmek yerine yalnızca icmâyı kullanmayı tercih eden grubu ayırmak için olması mümkündür. Eş‘arî Hz. Ebû Bekir’in imâmetini kendisinden sonrakilerin imâmetine de delil olarak kullanmıştır.⁴²

Diğer bir görüş Eş‘arî’nin Esamm’a nispet ettiği ilk üç halifenin imâmetinin kabul edildiği, Hz. Ali’nin ise icmâ bulunmaması nedeniyle imâmetinin geçerli olmadığıdır. Eş‘arî ise Muaviye’nin imâmetinde icmâ olması nedeniyle onun imâmetini geçerli saymaktadır.⁴³ Ona göre Muaviye hak imama isyan ederek hataya düşmüştür ve Hz. Ali gerektiği şekilde onunla mücadele etmiştir.⁴⁴

Diğer bir grup ise dört halifeyi kabul etmekle beraber Muaviye’nin imâmetini câiz görmemiştir.⁴⁵

32 Fetih 48/16

33 Tevbe 9/83.

34 Eş‘arî, *Lümâ* ‘, 133-134; Eş‘arî, *İbâne*, 615.

35 Eş‘arî, *İbâne*, 612-613.

36 Eş‘arî, *İbâne*, 242, 612.

37 Eş‘arî, *Makâlât*, 632.

38 Fetih 48/16.

39 Eş‘arî, *Makâlât*, 634.

40 Eş‘arî, *Lümâ* ‘, 133-134.

41 Eş‘arî, *Makâlât*, 634.

42 Eş‘arî, *İbâne*, 619.

43 Eş‘arî, *Makâlât*, 634.

44 Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, nşr. Ahmed Fehmi Muhammed, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2009), 91.

45 Eş‘arî, *Makâlât*, 634.

Makâlât'ta ihtilafları vermekle yetinen Eş'arî âyet, hadis ve aklî delillere dayanarak imamlar arasındaki fazilet sırasının imâmete geldikleri sıra olması gerektiğini belirtir. Selef'in bu konudaki icmâsını⁴⁶ delil gösteren Eş'arî imâmetin dinî hükümlerden biri olarak gerekliliğini ancak bunun nas veya tayinle değil icmâ ve ihtiyâr yoluyla belirlendiğini kaydeder. Zira imamın kim olacağı hakkında kesin nas bulunması halinde bu naklin sonraki nesillere aktarılması ve bilinmesi gerekirdi.⁴⁷ Aynı şekilde delil olarak Benî Sâide'de geçen olayları kullanır. Hz. Ebû Bekir'in imam olarak başkasını teklif etmesi, Hz. Ömer'in ise ona "Elini uzat sana biat edelim." sözü imâmetinde nas bulunmadığının delilidir.⁴⁸

Eş'arî Hz. Osman konusundaki ihtilafları beş grupta toplamaktadır. Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet olarak isimlendirdiği grup bu konuda Hz. Osman'ın vefatına kadar imam olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda ittifâk halindedir.⁴⁹ Hz. Osman'ı öldürenler zulmen ve udvânen öldürmüştür.⁵⁰

Başka bir grup ise Hz. Osman'ın katline kadar imâmetini kabul etmezler. Eş'arî Râfîzîlerin bu görüşte olduğunu söyler. Ona göre bu grup Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de imâmetini kabul etmezler.⁵¹ Daha önce de geçtiği gibi Zeydiyye'nin Cârudiyye kolu aynı görüştedir.

Diğer bir grup ihtilaf döneminde kadar imâmetini kabul eden Hâricîlerdir. Bunların bir kısmı onu kâfir ve müşrik sayarken, bir kısmı nimet küfrü işlediğini kabul etmektedir.⁵²

Bir grup azledilmesi gereken olaylara kadar imâmetini kabul edip daha sonra fiskına ve azline hükmedenlerdir. Eş'arî Zeydiyye'nin çoğunluğunun bu görüşte olduğunu zikreder.⁵³ Eş'arî'nin naklettiğine göre 46 Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin ispatı konusunda en çok kullanılan delil ümmetin icmâsıdır. Bu konuda bir kısım âlimler yalnızca icmâyı delil olarak kullanmayı tercih ederken diğer bir grup icmânın yanında aklî ve sem'î delillere de yer vermektedir. Eş'arî bu konuda her üç delili de kullanmayı tercih eder. Tevbe 9/83, Fetih 48/16. âyetlerin yanı sıra içinde hilâfet kavramının geçtiği Hacc 22/41, Nur 24/55. âyetlerini de delilinde kullanmaktadır. O, bu iki ayette iktidara getirilen kimselerden kastın Muhacir, Ensar ve İslam'ı ilk kabul edenler olduğunu belirtir. Aynı şekilde Fetih sûresi 48/18. âyette Hudeybiye'de biat edenlerin övülmesine dair âyeti imâmet konusunda deliller arasında saymış, tüm bu ayetlerin mana ilişkisinden hareketle Hz. Ebû Bekir'in imâmetini Kur'an'dan istidlal getirmeye çalışmıştır. (Rıdvan Özdiç, İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelâmında İmâmet- Hilâfet Meselesi (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 62.) Diğer taraftan İcî Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin biat ile sâbit olduğunu kaydetmekle yetinir. (bkz. Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkîf, trc. Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 3/682.) Ayrıca Hz. Ebû Bekir'den başkası üzerinde icmânın bulunmadığı konusunda ümmet arasında görüş birliği olduğundan bahsetmektedir. (bkz. Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkîf, 3/688.) Cüveynî de aynı şekilde Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin icmâ ile sabit olduğu kanaatinde. (Cüveynî, Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâdi'i'l-edillefi usûli'l-itikâd, thk. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdulmun'im Abdulhamîd, (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1950), 428.)

47 Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 90-91.

48 Eş'arî, *Lümâ'*, 134; İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâti'sh-Şeyh Ebi'l-Hasen e-Eş'arî*, nşr. Dainel Gimaret, (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 185-186.

49 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

50 Eş'arî, *İbâne*, 243.

51 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

52 Eş'arî, *Makâlât*, 632. Hâricîler Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in imâmetini kabul ederken Hz. Osman'ın son altı yıllık ve Hz. Ali'nin tahkimden sonraki hilâfetlerini hak yoldan çıktıkları ve küfre girdikleri iddiaıyla reddetmekte, aynı görüşün eseri olarak Emevî halifelerinin fâcir olduğunu söylemektedir. Yalnızca Ömer b. Abdülaziz hakkında sessiz kalırlar. (Ethem Ruhî Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 116.) İbâzîler ise tekfir konusunda Muhakkime Hâricîleriyle ortak kanaate sahip olmakla beraber, buradaki küfürden kastın şirk değil nimeti inkâr anlamında olduğunu savunmaktadır. (Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu*, 82.)

53 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

Ebû'l-Hüzeyl Hz. Osman'ın zalim mi, mazlum mu olarak öldüğü konusunda şüphe içindedir ve kesin bir kanaat belirtmemiştir.⁵⁴

Eş'arî Hz. Ali'nin imâmeti konusundaki fırkaları üçe ayırır. İlk gruba göre Hz. Ali'nin nas ile tayin edilmiştir, ondan öncekilerin imâmeti câiz değildir ve ümmet onlara biat ederek yoldan sapmıştır.⁵⁵ Bu grup ilk bölümde geçtiği üzere Şia'nın çoğunluğunu oluşturmaktadır. Zeydiyye içinde Süleymâniyye ve Bütriyeye dışında bu konuda istisnadan söz etmemiştir.

İkinci grup imâmeti başından itibaren Hz. Ali'nin hakkı sayar, ilk iki halifenin vazifeyi üstlenerek hata ettiğini ancak günaha girmediklerini söyler.⁵⁶ Eş'arî Zeydî gruplar arasında Süleymâniyye ve Bütriyeye dışında Nu'maniyye'nin bu görüşte olduğunu bildirir.⁵⁷

Son grup ise dört halifeyi sırayla kabul eden Ehl-i Sünnet'in görüşüdür. Buna göre hilâfet nübüvvetten sonra otuz sene devam etmiştir.⁵⁸ Bu konuda delil olarak "Ümmetimde hilâfet otuz yıldır, sonrası ısırtıcı kralıktır." hadisi kullanılır.⁵⁹ Bahsedilen süre Hz. Ali'nin vefatıyla tamamlanmaktadır.

Hz. Ali'ye karşı savaşanların durumu konusunda Eş'arî ümmeti üç gruba ayırır. Hz. Ali ile Talha ve Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaş konusunda Râfîzîler, Zeydiyye ve Mu'tezile'nin bir kısmı, Nazzam, Bişr b. Mu'temir ve Mürcie'nin bir kısmı Hz. Ali'nin haklı olduğunu karşı taraf Talha, Zübeyir, Aişe ve Muaviye'nin hatta ettiğini savunmaktadır.⁶⁰

İkinci grup taraflardan birinin hatalı olduğunu ancak hangisinin olduğunu belirlemeyen Dırrar b. Amr, Ebû'l-Hüzeyl ve Muammer'den oluşmaktadır. Bu gruba göre Talha, Zübeyir, Aişe ve Hz. Ali arasında kimin hatalı olduğu tespit edilemez ve hepsini dost edinmek gerekir. Muaviye konusunda ise onu açıkça hatalı bulur ve imâmetini kabul etmezler.⁶¹

Esamm Hz. Ali, Talha ve Zübeyir arasındaki savaşta insanları tek bir imam etrafında toplamak amaçlı yapılması şartıyla hepsinin haklı olduklarını, Muaviye'nin de imâmeti kendi tarafına çevirmek amacıyla savaşması durumunda haksız, tek bir imam olması veya imam seçildikten sonra kaybetmemek için ise haklı olduğunu düşünür. Abbad ise Hz. Ali, Talha ve Zübeyir arasında savaş olmadığını savunmaktadır. Eş'arî oturanlar (kuûd) olarak isimlendiren bir grubun tüm olanları ve tarafları haksız bulduğunu kaydeder.⁶²

Hüseyin el-Kerâbisî ise taraflar arasındaki ihtilafın ictihâdî olduğu ve hepsinin isabet ettiği kanaatindedir.⁶³ Eş'arî'ye göre de Hz. Ali ve diğerleri arasında geçen olaylarda hepsinin te'vil ve ictihâd ehli olduklarını ve Peygamber'in onların cennet ehlinden olduklarına şehadet etmesinden dolayı hepsinin hak üzere

54 Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu*, 632. Aynı zamanda Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan daha üstün tuttuğu görüşü de Allaf'a nispet edilmektedir. (bkz. Metin Yurdagür, "Ebû'l-Hüzeyl el-Allaf", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/331.)

55 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

56 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

57 Eş'arî *Makâlât*, 126.

58 Eş'arî, *Makâlât*, 632.

59 Ebû Dâvud, '*Sünnet*', 9; Tirmizî, '*Fiten*', 48.

60 Eş'arî, *Makâlât*, 634.

61 Eş'arî, *Makâlât*, 636.

62 Eş'arî, *Makâlât*, 636.

63 Eş'arî, *Makâlât*, 636.

bulduğunu kabul etmek gerekir.⁶⁴

İmametle ilgili önemli tartışmalardan bir diğeri de Yezid'in imâmeti meselesidir. Bu konuda Eş'arî üç görüş zikreder. İlk grup ümmetin icmâsı ve biati ile imam olduğunu, ancak Hz. Hüseyin'in dile getirdiği gibi bazı kabul edilemez davranışları bulunduğunu kabul edenlerdir. İkinci grup onun imam olduğunu ve Hz. Hüseyin'in hatalı olduğunu savunur. Son grup ise hiçbir sûrette imam olmadığını söylemektedir.⁶⁵ Pezdevî onun zalim olduğunu ancak küfrü konusunda ihtilaf bulunduğunu kaydeder. ⁶⁶ Eş'arî diğer eserlerinde bu konu hakkında bilgi vermemiştir. İbn Fûrek de bu hususta Eş'arî'den nakil yapmaz. Ancak İbn Haldun tevârus yoluyla da olsa Yezid'in imâmetinin geçerli olduğu konusunda Ehl-i Sünnet arasında ihtilaf bulunmadığını söylemekte, delil olarak o dönemde henüz hayatta olan sahabenin muvâfık olmamakla beraber sessiz kalarak onaylamasını göstermektedir.⁶⁷

2.2. Tafdîl

'Tafdîl' kökeni itibariyle 'artmak, fazlaşmak, üstün gelmek' anlamında gelen 'fazl' kelimesinden türeyip 'bir şeyi veya kişiyi diğerlerinden üstün tutmak' anlamında kullanılmaktadır.

Kur'an'da peygamberlerin manevî açıdan bütün insanlardan üstün olduğu açıkça dile getirilmektedir. En'am sûresinde zikredilen "Hepsini alemlere üstün kıldık."⁶⁸ âyeti açıkça peygamberlerin üstünlüğüne delil olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Bakara sûresinde "O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık, onların içlerinden Allah ile konuşanlar vardır, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir..."⁶⁹ ve "...Doğrusu biz peygamberlerin çoğunu çoğundan üstün kıldık..."⁷⁰ âyetleri peygamberlerin de kendi arasında farklı derecelerde yer aldığına açık kanıttır.

Üstünlük meselesi kelimada birden fazla anlamda tartışılmıştır. İnsanlarla melekler arasında, peygamberler arasında, insanların kendi aralarında ve imamlar arasında kimin daha faziletli olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.⁷¹

Burada İmam Eş'arî'nin kullandığı başlık imamlar arasındaki üstünlük meselesidir. Ümmetin büyük çoğunluğu tarafından imamlar arasındaki üstünlük hilâfet sırası olarak kabul edilmektedir. Tafdîl konusunda ümmetin ihtilaf ettiğini söyleyen Eş'arî bu konuda dört gruptan bahsetmektedir.

İlk grup fazilet konusunda Hulefâ-i Râşidîn'in hilâfeti teslim aldıkları sırayı takip edenlerdir. Başka bir grup ise ilk dört halifenin eşit fazilette olduğu görüşünü benimsemektedir.

64 Eş'arî, *İbâne*, 625. Pezdevî Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun göre Hz. Ali hayattayken Muaviye'nin imam ve hilâfetini kabul etmediğini zikreder. Ancak o yaptıklarında müteevvildi ve dinden çıkmamıştır. Kerrâmiye'nin ise Muaviye'nin imâmetini kabul ettiğini kaydeder. (Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 203.) Hz. Ali'nin ölümü sonrasında Muaviye'nin imâmeti konusunda Ehl-i Sünnet arasında ihtilâf vardır. Bir kısım imam olduğunu kabul ederken diğer kısım kabul etmez. Çoğunluğun ise üstünlük sağlamak suretiyle (tağallub) imam seçilmesini kabul ettiğini kaydeder. (bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 204.)

65 Eş'arî, *Makâlât*, 658.

66 Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 204.

67 İbn-i Haldun, Mukaddime, çev. Halil Kendir, (Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004), 1/295-296.

68 En'am 6/86.

69 Bakara 2/253.

70 İsrâ 17/55.

71 Mustafa Öz, "Tafdîl", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/369-370.

Üçüncü grup Hz. Osman'dan sonra susulması gerektiğini beyân eder. Dördüncü gruba göre ise ümmetin peygamberden sonra en faziletli Hz. Ali'dir. Eş'arî bu görüşleri isim vermeden sıraladıktan sonra yalnızca Ebû Ali el-Cübbâî'nin kimin üstün olduğunu bilenemeyeceği görüşünde olduğunu belirtir.⁷²

Eş'arî'nin saydığı bu gruplardan ilki ümmetin büyük kısmını temsil etmektedir. İmamet konusunda Ehl-i Sünnet arasında ilk dönem Basra Mu'tezilesi'nden Amr b. Ubeyd, Nazzam, Câhız, Sümâme b. Eşres, Hişam b. Amr el-Fuvâtî ve Şahham efdaliyet sıralamasında ilk gruba girmektedir. İlk dönem Basra âlimleri arasında diğerlerinden farklı görüş bildirdiği tespit edilen tek isim Vâsıl b. Atâ'dır. Onun Hz. Ali'yi Hz. Osman'a tercih ettiği bilinmektedir. Bağdat Mu'tezilesi ise Hz. Ali'nin en üstün olduğunu kabul etmekle dördüncü grup altında değerlendirilir. İlk dönem Basra Mu'tezilesi'nden Ebû'l-Hüzeyl el-Allaf Hz. Ebû Bekir,

Hz. Ömer ve Hz. Ali arasında tercih yapmamış ancak her üçünün de Hz. Osman'dan üstün olduğunu dile getirmiştir. Baba ve oğul Cübbâîler ise bu konuda bir sıralama yapmanın doğru olmadığı kanaatindedir. Ebû Abdullah el-Basrî ise Hz. Ali'yi liste başına çekmiş, sıralamayı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile devam ettirmiştir. Câhız'ın *er-Risâletü'l-Hattâbiyye*'sinde zikredilen ve Hâkim en-Nisâburî'ye de nispet edilen bir diğer görüşe göre fazilette üstün olan kişi Hz. Ömer'dir.⁷³

Eş'arî'ye göre imamın kendisinde bulundurması gereken faziletler ilim, anlayış, kıvrak zeka, din alanındaki faziletlerde tanınan, vatani koruyabilme ve siyaset yürütebilme kapasitesine sahip kişi olmasıdır. Ancak bu şartları bulunduranlar arasında en faziletli olanın imam olması şart değildir. Bu açıdan mefdûlün imâmetini kabul etmektedir.⁷⁴ Bunun yanı sıra Eş'arî imâmeti sıralamasını fazilet sıralaması sayarak tarihî vakıanın efdalin imâmeti şeklinde gerçekleştirdiğini savunmaktadır.⁷⁵

Eş'arî bir grubun mefdûlün imâmetini kabul etmediğini nakleder. *Makâlât*'ta açık bir grup zikredilmemiş olmakla beraber bu grubun İmâmiyye olduğu sonraki kaynaklardan bilinmektedir.⁷⁶ Zeydiyye ve Mu'tezile'nin çoğunluğu ise mefdûlün imâmetini câiz görmektedir.⁷⁷

Cüveynî hilâfete asrın en efdalinin imâmete layık olduğu ancak sıkıntı ve fitne halinde hak eden biri olması şartıyla mefdûlün imâmetinin câiz olacağı görüşündedir. Ancak Cüveynî'ye göre bu konuda gelen haberin ahâd seviyesinde kalması nedeniyle kesin hüküm ifade etmemektedir.⁷⁸

İcî bu konuda Şia ve sonraki Mu'tezile'nin çoğunluğuna Hz. Ali'nin üstünlüğü görüşünü nispet etmektedir.⁷⁹ Bu görüşte olanların iki tür gerekçesinden bahseder. İlki Hz. Ali'nin üstünlüğüne genel olarak delâlet eden yöntemdir.

72 Eş'arî, *Makâlât*, 638.

73 Öz, "Tafdil", 370.

74 İbn Fûrek, *Mücerred*, 182. Pezdevî Eş'ariyye'nin çoğunluğunun mefdûlün imâmetini kabul etmediğini, yalnızca Kalânî'nin cevaz verdiğini kaydeder. (bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 193.)

75 İbn Fûrek, *Mücerred*, 189.

76 Eş'arî, *Makâlât*, 642

77 Eş'arî, *Makâlât*, 642; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/73. Kaderîler, Mu'tezile ve Râfizîler Hz. Ali'nin efdal olduğu görüşündedir. (bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 199.) Zeydiyye'den Cârudiyye mefdûlün imâmetini kabul etmezken Süleymaniyye ve Bütriyye kabul etmektedir. (bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 2/22-24.) Yine Hâricîler de mefdûlün imâmetini kabul edenler arasında zikredilmektedir. (bkz. Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu*, 117.)

78 Cüveynî, *İrşâd*, 430.

79 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/718.

Bu konuda on iki haber zikretmiştir.⁸⁰ İkinci yöntem tafsilî olarak üstünlüğünü ispatlamaktır. Bu yöntemde kişinin sahip olduğu vasıflar yoluyla üstünlüğü ispat edilmeye çalışılmaktadır. Sahabede dağınık olan yetkinlikler bu görüşü savunanlara göre Hz. Ali'de bir araya gelmiştir. Bu vasıfları İcî ilim, züht, cömertlik, cesaret, güzel ahlak, fiziksel güç, nesebi, faziletli eş ve çocuklar şeklinde yedi maddede toplamaktadır.⁸¹

Şii fırkalar Hz. Ali'yi en faziletli kişi olarak kabul etmiş, ancak diğer halifelerin gâsıp olup olmadığı konusunda mefdûlün imâmeti tartışması altında ihtilafa düşmüşlerdir. Daha önce geçtiği üzere Zeydiyye'den bir grup dışında çoğunluk gasp iddiasını desteklemektedir.

Eş'arî Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den (sav) sonra ümmetin en hayırlısı, ümmet içinde en bilgili, cesur, zâhit ve ümmetle ilişkileri en iyi olan isim olduğunu savunur. O her işinde adalet üzerinde durmuş, kendi döneminde verdiği hükümlerin hepsinde âdil davranmıştır. Onun hilâfeti diğer delillerin yanı sıra icmâ ile sabittir.⁸²

2.3. İmamın Nasla Tayini

İmametın nasla belirlenip belirlenmediği konusunda Eş'arî iki ihtilaftan söz eder. Bir kısım Allah tarafından nas ve tevfiği ile vâki olduğunu ve halifelerin kendisinden sonrakini tayininin de aynı kategoride değerlendirileceğini savunmuş, diğer kısım ise ehlü'l-akdin akdi ile gerçekleşeceğini kabul etmiştir.⁸³

Eş'arî burada Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki en belirgin ihtilaflardan birine değinmektedir. İmametın seçim ve ihtiyârla gerçekleştiği konusunda Ehl-i Sünnet arasında ittifâk vardır. Bu iddia iki türlü delillendirilmektedir. İlki Şia'nın kendi itikatlarında kullandıkları delilleri iptal etmek, ikincisi ise ihtiyârı delillendirmek sûretiyle yapılmaktadır.

İcî bu konuda şîilerin iki âyetten yararlandığından söz eder. İlki “Akrabalar Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındır.”⁸⁴, ikincisi “Sizin veliniz ancak Allah, resulü; namaz kılan, zekat veren ve rukû eden müminlerdir.”⁸⁵ âyetidir. Burada birinci âyette akrabanın geçmesi, ikincisinde ise sebebi nüzulünün Hz. Ali'ye nispet edilmesi delil olarak kullanılmıştır.⁸⁶

Bunun yanında başka haber kaynakları da zikredilmektedir. Örneğin Gadîr-i Hum olayından rivâyet edilen “Ben kimin mevlâsı ise Ali de onların mevlâsıdır.”⁸⁷, Tebük seferinde Hz. Peygamber'in yerine vekil bırakırken Hz. Ali'ye söylediği “Sen benim için Musa'ya nispetle Harun gibisin. Şu var ki benden sonra

80 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/720-726.

81 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/728- 732.

82 Eş'arî, *Lüma* ' , 131.

83 Eş'arî, Makâlât, 638. İmam'ın nasla tayini konusunda naklî delillerin yanı sıra aklî açıklama yapmayı tercih eden Tûsî ispatında ‘lütuf’ kavramını ön plana çıkarmaktadır. İmamın nasbının Allah'a vacip olduğunu savunan Tûsî imamın masum olmadığı düşüldüğünde onun yapılması gerekli olanlara yakınlaşır ve kaçınılması gerekenlerden uzaklaştırma vasfının kendisinde bulunmasının İmkânsız olacağından hareketle ismet sıfatını delillendirdikten sonra bu vasıftaki birinin nasbının ancak Allah tarafından gerçekleştirilebileceğini dile getirir. Nasbı Allah'ın fiili sayarken temkinin (imamın iktidarı ele geçirmesi) kulların fiillerinden olduğunu kaydeder. (bkz. Nasîruddin et-Tûsî, “İmâmet Risâlesi”, çev. Hasan Onat, Dergipark 35/1 (1996), 182.)

84 Enfal 8/75.

85 Mâide 5/55.

86 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/702-704.

87 Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/706.

peygamber yoktur.”⁸⁸ ve Hz. Peygamber’in (sav) “Ali’yi müminlerin emiri olarak selamlayın.” sözleridir. İcî ve Cürçânî söz konusu rivâyetleri ayrı ayrı açıklayarak bunların Hz. Ali’nin imâmetini gerektirmediğini ispatlamaktadır.⁸⁹ Eş’arî bahsi geçen hadisleri kabul etmekle birlikte bunların Hz. Ali’nin imam olarak tayinine delâlet etmediğini savunur.⁹⁰

Ehl-i Sünnet’in imâmetin ihtiyârla olduğuna dair en büyük delili icmâdır. Cüveynî ümmetin bu konuda icmâ ettiğini, kimsenin Ebû Bekir’in imâmetini inkar etmediğini kaydeder.⁹¹ Eş’arî imâmetin nas ile Peygamber’den tayini durumunda sahabenin tayin edilen kişi dışında birini imam seçmeyeceğini, bunun hem tarihî tecrübeye hem icmâyâ hem de akla aykırı olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir’in imâmetini delillendirdikten sonra Benî Sâide’de Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’e “Uzat elini sana biat edeyim.” sözünü Hz. Ebû Bekir üzerine bir nas bulunmadığı hususunda delil olarak kullanmaktadır.⁹²

2.4. İmâmetin Vücûbiyeti

İmamın varlığının vâcip olduğuna dair birkaç istisnâ dışında ittifâk vardır.⁹³ İslam fırkaları arasında Ehl-i Sünnet, Mu‘tezile, Mürcie, Necedât kolu dışında Hâricîler ve Şia arasında ihtilaf vâki olmamıştır. Bu konuda Eş’arî yalnızca Esamm’ı cemaatten istisnâ ederek onun dışında herkesin imâmetin vücûbiyeti taraftarı olduğunu nakletmektedir. Eş’arî’nin naklettiğine göre Esamm imamın zulmün varlığında gerekli olduğunu, barış ortamında bir imama ihtiyaç olmadığını savunmaktadır.⁹⁴

Eş’arî imâmetin zorunluluğunun sem‘an farz olduğunu savunmaktadır. “Biz bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz.”⁹⁵ âyetinden aklın bir şeyi vacip kılmaya yetkisi olmadığı sonucunu çıkararak Eş’arî nübüvvette geçerli olan hükmü imâmete kıyas etmiştir. İmâmetin aslı olan risâletin aklen vâcip olmadığı gibi imâmet de aklen gerekli değildir.⁹⁶ Dolayısıyla imâmet aklen câiz dinen vâcip bir konudur. Dinen vâcip olması ise icmâ ve sem‘î delillerle sabit olmuştur. Zira akıl bâliğ kişinin terk ettiği fiil nedeniyle azabını gerektirmez.⁹⁷

İmâmetin hükümleri uygulama, hadleri yerine getirme, haraç toplama, bölgeyi koruma, mazluma yardım, zalimi ele geçirme gibi hususlarda şariat başlatmaksızın veya değiştirmeksizin peygamber halifesi olduğunu, imâmetin bir kişinin Mu‘az b. Cebel’in Yemen’e gönderilmesindeki gibi kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istinbât kullanarak hak ve hükümleri uygulaması şeklinde gerçekleştiğini ve ihtiyaç halinde imamın atan

88 Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 3/708. Cüveynî’ye göre bu hadisin sebebi vürûdu hadisin Şia’nın iddia ettiği tarzda anlaşılamayacağıdır. Buna göre hadis Hz. Peygamber’in (sav) Tebük gazvesinde kendisini Medine’de vekil bırakmasına üzülen Hz. Ali’ye teselli için söylenmiştir. Buradaki benzerlik Hz. Musa’nın Tur Dağı’na giderken Harun’a verdiği vekâlettir. Fakat Hz. Harun Hz. Musa’dan önce vefat ettiğinden dolayı sonrasında imam olmamıştır. Ayrıca söz konusu hadisin mücmel olması Cüveynî nazarında imâmet meselesinde delil teşkil etmez. (bkz. Veysi Ünverdi, “Eş’arî Kelamında İmamet Nazariyesi (Cüveynî Örneği)”, *Usûl İslam Araştırmaları* 29 (2018), 46-47.)

89 Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 3/712.

90 İbn Fûrek, *Mücerred*, 188.

91 Cüveynî, *İrşâd*, 423.

92 Eş’arî, *Lümâ’*, 136.

93 Pezdevî, *Usûlu’d-dîn*, 191.

94 Eş’arî, *Makâlât*, 640.

95 İsrâ 17/15.

96 İbn Fûrek, *Mücerred*, 181.

97 İbn Fûrek, *Mücerred*, 180-181.

masının farz-ı kifâye olduğunu savunur. Onu atama görevi ise ehlü'l-hal ve'l-akd denilen bir gruba aittir.

98

İbn Hazm Esamm dışında Hâricîlerin Necedât kolunun da imâmetin vâcip olmadığı görüşünde olduğunu kaydeder.⁹⁹ Cüveynî *Giyâsî* risalesinde aynı görüşü Abdurrahman b. Keysan'a nispet etmektedir.¹⁰⁰ Aynı şekilde Teftâzânî aslî olarak Necedât kolunun, adalet zamanında Esamm'ın, zulüm zamanında Hişam el-Fuvâtî'nin imâmetin vâcip olmadığı yönünde meyli olduğu kaydetmiştir.¹⁰¹

Bu konudaki görüşleri üçe ayıran Kâdî Abdülcebbâr bir kısmın aklen, bir kısmın nass ile vâcip olduğunu savunduklarını, bir kısmın ise vücûbiyeti kabul etmediğini söylemektedir. Kendisi bu seçenekler arasında nas ile vâcip olduğunu tercih etmiştir.¹⁰² Şehristânî de aynı şekilde nas ile vâcip olduğunu söylemekte, delil olarak ise insanların imamın gerekliliğine dair baştan beri ittifâk içinde olmalarını göstermektedir.¹⁰³

Bağdâdî ise bu konuda sahabenin icmâsını delil olarak kullanmaktadır. Bunun yanında imam olmadan yerine getirilemeyen hükümlerin varlığını da imamın gerekliliği hususunda delil olarak kullanmıştır.¹⁰⁴ Aynı örneği Cüveynî'de de bulmak mümkündür. İcî, Cürcânî, Teftâzânî gibi isimler de bu delili kullanmakla beraber imamın toplum nizamındaki rolüne ve karmaşayı önleme vasfına da atıf yapmaktadır.¹⁰⁵

Nesefî Hişam b. Amr, Ebû Bekir el-Esamm ve Kaderiyye'nin reisleri dışında bu konuda ittifâk olduğunu kaydeder.¹⁰⁶ Bu konuda ümmetin icmâsını zikreden Nesefî delil olarak peygamberden rivâyet edildiğini söylediği "Kim imamı olmadan ölürse cahiliye ölümü üzerine ölmüş olur." hadisini kullanır.¹⁰⁷

İcî Ehl-i Sünnet nazarında imam nasbının nakille vacipken, Zeydiyye ve Mu'tezile'ye göre aklen vâcip olduğunu zikretmektedir. Mu'tezile'den Câhız, Ka'bî ve Allaf'ın ise hem aklen hem naklen vâcip olduğu ka-naatinde olduğunu nakleder. İmâmiyye ve İsmâiliyye için ise vücûbiyetin insanlara değil Allah'a ait olduğunu

98 İbn Fûrek, *Mücerred*, 182-183. Bağdâdî ise imam tayin etmenin imamın işlerini yürütme, kadılarının ve valilerinin atanma, sınırlarını kontrol altında tutma, ordularını savaşa yollama, savaş ganimetlerini dağıtma, mazlumlarını kuruma işlerini yürütmesi için ümmet üzerine farz-ı vâcip olduğunu ve seçimin icthâd ile yapılması gerektiğini savunmaktadır. (bkz. Bağdâdî, *el-Fark*, 1/349.) Pezdevî de imamın vücûbiyetini kabul etmekte ve Esamm ve Mu'tezile'den bir kısım dışında bu konuda ittifâk olduğunu savunmaktadır. Ancak buradaki vücûbiyet Pezdevî'ye göre ümmetin bir kısmının yerine getirmesiyle kalanların üzerinden düşen farz-ı kifâye seviyesindedir. Pezdevî buna delil olarak ümmetin Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde imam tayini ile meşgul olmasını göstermiştir. (bkz. Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 191.) Teftâzânî'de aynı şekilde kifâî farzlar arasında değerlendirmektedir. (bkz. Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahmân 'Umeyre, (Beirut: 'Aleml-Kutub, 1998), 5/232.)

99 İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman 'Umeyre, (Beirut: Dâru'l-Cil, 1996), 4/149.

100 Cüveynî, *Giyâsu'l-ümme fi tiyazi'z-zulem*, thk. Mustafa Ali ve Fuad Abdulmun'im Abdullah, (Beirut: Dâru'z-Zâhim, 2007), 73.

101 Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 5/235.

102 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Abdulhalîm Mahmud ve Süleyman Dünyâ, (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.), 20/16-17.

103 Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, thk. Ahmed Şerif Mezîdî. (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 267.

104 Bağdâdî, *Usûli'd-dîn*, 271.

105 Mehmet Salih Geçit, *İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 223.

106 Nesefî, *Tabsıratu'l-edille fi usûlu'd-dîn*, thk. Kelûd Selâme, (Dimeşk: M'ahedi 'İlmi'l-Fransî, 1993) 2/823.

107 Nesefî, *Tabsıra*, 824.

iddia ettiklerini, ancak zorunluluğun nedenini İmâmiyye'nin şeriatini korumak, İsmâiliyye'nin ise Allah'ı bildirmek olarak açıkladıklarını kaydetmiştir.¹⁰⁸ Hâricî fırkalar ise bu konuda zorunluluktan değil imkândan söz ederler. Bu açıdan mutlak manada bir gereklilikten söz edilemez. Hişam el-Fuvâtî bu konuda imamın yalnızca barış ve emniyet zamanında gerekli olduğundan bahseder. Ebû Bekir el-Esamm ise tam tersine imamın fitne döneminde gerekliliğini savunmaktadır.¹⁰⁹

Teftazânî ise imamın vücûbiyetini gerektiren yönleri üç sınıfta toplamıştır. İlki sahabenin icmâsı, ikincisi halifenin ülkeyi koruma, ordu hazırlama gibi hususları düzenlemesidir. Teftazânî ikinci gerekçeyi fikhî bir kâideye bağlamış ve vâcibin yerine getirilmesi için gerekli olanın da vâcib olduğunu zikretmiştir. Bu durumda vâcibin yerine getirilmesi için gerekli olan devletin dolayısıyla halifenin varlığıdır. Son olarak devletin halk arasında eşitsizlikleri giderme ve insanlar arasında adaleti yerine getirme görevine vurgu yapmaktadır.¹¹⁰ Bu tarz görevler Teftâzânî'den önce de birçok âlim tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Cüveynî dinî ve dünyevî işlerde önderlik, devlet sınırlarını koruma, zulme uğrayanlara yardım etme, düzeni tesis etme gibi görevlerden bahsetmektedir.¹¹¹ Cüveynî Eş 'arî'nin aksine imâmetin vücûbiyetine kanıt olarak imam ile yapılmasına dair sem'î delil bulunan ibâdetleri gösterir.¹¹²

Şia imâmet ilkesini nübüvvet ile ilişkilendirmiş ve ümmetin nebiye olan ihtiyacına kıyasla imamın gerekliliğini açıklamıştır. Onlar bu durumu lütuf bağlamında değerlendirmiş ve Allah'a imam göndermesini vâcib kılmışlardır.¹¹³

2.5. İmamsız Kalmanın ve Birden Fazla İmamın İmkânı

Birden fazla imamın meşruiyeti meselesi iki şekilde mevzu edilmiştir. Tartışmalardan biri aynı zamanda aynı coğrafyada iki imama biat edilmesi suretiyle gerçekleşen çokluk, diğeri ise aynı zamanda farklı coğrafyalarda iki imamın bulunması meselesidir.

Eş'arî tek zamanda iki imamın bulunması hususunda iki gruptan bahsetmektedir. Bir grup bir zamanda birden fazla imam olamayacağını savunurken, Rafizîler ise biri nâtik biri sâmit olmak üzere iki imamın varlığını kabul etmektedir. Eş'arî bir Râfizîler içinde biri sâmit olmak üzere üç imamın varlığına inanan bir grubun olduğunu ancak çoğunluğun bunu kabul etmediğini zikreder.¹¹⁴ Yine bu konuda imamın kim olacağına dair üç grubun varlığından bahsetmektedir. İlk gruba göre imam seçilen iki kişi arasında kura çekilir¹¹⁵ ve kura sonucunda kazanan taraf imam tayin edilir. İkinci gruba göre her ikisi de azledildikten sonra onlardan birine veya başkasına akdedilir.¹¹⁶

108 Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/666.

109 Cürcânî *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/668.

110 Süleyman Uludağ, *İslam Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 99.

111 Ünverdi, "Eş'arî Kelamında İmamet Nazariyesi", 43-44.

112 Ünverdi, "Eş'arî Kelamında İmamet Nazariyesi", 44.

113 Tahsin Yıldırım, "Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin Siyaset Anlayışı-I", *Nizâmülmülk İslami İlimler Dergisi* 4 (2017), 75.

114 Eş'arî, *Makâlât*, 642.

115 Nesefî kura şartını Kalânîsi'ye nispet eder. (bkz. Nesefî, *Tabşıra*, 2/ 826.)

116 Bu seçenekler arasında Bâkillânî ikinci sınıfa yakın durmaktadır. O hilâfeti nikah akdine benzetmiş, bir kadını aynı anda birden fazla velisi evlendirdiğinde nikah akdinin bozulması gibi halifelerde de akdin bozulacağını savunmuştur. (bkz. Bâkillânî, *Temhîdu'l-evâil ve telhîsu'd-delâil fi'r-reddi 'ala'l-Mülhideti ve'l-Râfidati ve'l-Havârici ve'l-Mu'tezile*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 138.) Aynı kıyas Cüveynî tarafından da kullanılmaktadır. (bkz. Cüveynî, *İrşâd*, 425.)

Son gruba göre ise imamlara “ayrıl” denildiğinde görevinde kalan imamlıktan azledilirken itiraz etmeyen taraf imam olur.¹¹⁷ Bir vakitte farklı bölgelerde iki imama biat edilmesindeki ihtilafta yine iki gruptan bahseder. Bunlardan bir gruba göre önceki imamın beldesinde akdedilenin akdi sahîhken diğer gruba göre ilk biat edilenin akdi sahîh kabul edilmiştir.¹¹⁸

Tek zamanda aynı bölgede iki imamın cevâzı konusunda iki istisnâ olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki biri nâtık biri sâmit olmak üzere iki imamdan söz eden Râfîzîler, ikincisi ise Hz. Ali ve Muaviye'nin aynı anda imâmetini kabul eden, ancak Hz. Ali'nin sünnete muvâfık, Muaviye'nin ise sünnete muhalif imam olduğunu söyleyen Kerrâmîlerdir.¹¹⁹ Pezdevî bu hususta iki imamın câiz olmadığını, aynı anda iki kişiye biat edildiğinde ikincinin galebe çalması durumu haricinde ilk biat edilenin imam tayin edildiğini kaydeder. Kerrâmîye'nin ve Râfîzîlerin iki veya daha fazlası için verdikleri cevâzı çekişmelere sebebiyet vereceği ve isyanlara neden olacağı gerekçesiyle icmâya aykırı bulmuştur.¹²⁰

Bağdâdî bu konuda birden fazla imamın câiz olmadığını ve ilk seçilen imama tabi olunması gerektiğini söylemekle birlikte arada ulaşım olmaması, düşman veya deniz bulunması durumlarında iki ayrı beldede olması şartıyla iki imama kapı aralar.¹²¹ Cüveynî de iki imam arasında uzaklık bulunması halinde iki imamın muhtemel olacağı görüşündedir. Ancak bunun kesin bir hüküm ifade etmediğini de ilave etmektedir.¹²² Eş'arî aynı anda iki imama biat konusunda birinin şartları hâiz olması diğerinin olmaması durumunda şartlara uyan kişinin imâmetini, fazilette eşit olmaları halinde ilk seçilenin imametini kabul etmiştir. Seçim zamanları aynı olduğu durumda ise yeniden seçim yapılması gerekmektedir. İbn Fûrek seçim tamamlandıktan sonra mücadeleye devam eden kişiyle ise hak yola gelene kadar savaşılmaması gerektiği kanaatinde olduğunu bildirir.¹²³ Buradan anlaşılacağı üzere birden fazla imamı kabul etmediği gibi istisnai durumlarda İmkânına dair açık kapı da bırakmamıştır.¹²⁴

Birden fazla imamın İmkânı dışında diğer bir tartışma ümmetin belli bir vakitte imamsız olmasının cevâzı hakkındadır. İnsanların imamsız olup olamayacağı hususunda Eş'arî iki gruptan bahseder. Râfîzîler ümmetin herhangi bir vakitte imamsız kalmasının câiz olmadığını düşünmektedir. İmamın varlığını itikâdî bir mesele saymaları bu iddialarının temelinde yatan nedendir. Çoğunluğun oluşturduğu ve Ehl-i Sünnet'in de aralarında bulunan diğer gruba göre liyâkat sahibi birine akdedilene kadar ümmetin imamsız kalması câizdir.¹²⁵

117 Eş'arî, *Makâlât*, 646.

118 Eş'arî, *Makâlât*, 644.

119 Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 273.

120 Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 195.

121 Bağdâdî, *el-Fark*, 1/350.

122 Cüveynî, *İrşâd*, 425.

123 İbn Fûrek, *Mücerred*, 183.

124 İbn Fûrek, *Mücerred*, 184.

125 Eş'arî, *Makâlât*, 642.

2.6. Hz. Ali'den Sonraki İmamların Meşruiyeti ve İmam Akdi İçin Gereken Sayı

Eş'arî'nin naklettiğine göre Hz. Ali'den sonra imam olup olmayacağı meselesinde çoğunluğa göre sonrasında imamın varlığı câiz kabul edilirken, Abbad b. Süleyman imâmeti icmâ şartına bağlaması ve Hz. Ali'den sonra icmânın gerçekleşmemesi nedeniyle câiz görmemiştir.¹²⁶ Aynı şekilde Kâdî Abdülcebbâr da icmâ gerekçesiyle Muaviye'nin imâmetini câiz görmez.¹²⁷

İmametın kaç kişî ile akdedileceği hakkında Eş'arî ümmetin altı gruba ayrıldığından bahseder. İlim, marifet ve hayâ sahibi bir kişinin yeterli olduğunu söyleyenlerin yanı sıra iki,¹²⁸ en az dört, beş veya yalan üzerinde anlaşmaları ve kendilerine töhmet atfedilmesi câiz olmayan bir grup olması gibi kriterleri sıralamış, bu konuda ümmetin icmâsı şartını yalnızca Esamm'a nispet etmiştir.¹²⁹

Eş'arî'ye göre imamı seçecek kişiler için belli bir sayı sınırı yoktur. Ehil olması halinde Hz. Ömer'in tayinindeki şekliyle tek kişî yeterli olduğu gibi Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ali'deki gibi bir topluluk tarafından da atama gerçekleştirilebilir.¹³⁰

İmametın tevârüs yoluyla tayini meselesinde Eş'arî'nin naklettiğine göre bir grup imâmette tevarüsün câiz olduğunu savunurken diğer grup bunu kabul etmemiştir.¹³¹ Eş'arî imâmetin tevârüsünü kabul etmez. İmam ihtiyaç halinde gerekli vasıfları bulandıran birinin ehil insanlar tarafından seçilmesiyle gerçekleşen bir iştir. Şartları taşımayan birinin imâmeti geçerli değildir.¹³²

2.7. İmamın Kureyş'ten Olması

İmametın Kureyşîliği tartışması özellikle Şia'da karşı ilk üç halifenin imâmetini meşrulaştırmada kullanılan bir araç görevi görmüştür. Farklı tonlarda olmakla beraber ilk örnekleri arasında Kureyşîlik şartı üzerinde ittifâk olduğu söylenebilir. Kureyşîlik üzerinde bu kadar önemle durulmasının en temelde iki nedeninden bahsedilir. İlki başta da söylendiği üzere Şia'nın Râfîzî kolunun Ben-i Hâşim vurgusuna karşı ilk üç halifenin imâmetinin savunusunu yapmak, ikincisi hilâfeti belli bir kolda sınırlandırarak ortaya çıkacak

126 Eş'arî, *Makâlât*, 640.

127 Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid*, tahk. Mahmud Muhammed Kasım (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ty.), 20-2/93-94.

128 Bağdadî Zeydiyye içinde Süleymâniyye ve Cerîriyye'nin bu görüşte olduğunu kaydeder. (bkz. Bağdadî, *el-Fark*, 2/23.)

129 Eş'arî, *Makâlât*, 640. Esamm'ın imamın seçiminde tüm ümmetin icmâsı olması gerektiğine dair tezi Bâkillânî tarafından eleştirilmiştir. Ona göre İslam'ın ulaştığı tüm coğrafyalardaki fazilet ehlinin tek bir isim üzerine ittifâk ederek biat etmeleri imkânsızdır. Râşit halifelerin seçilmelerinde izlenen yöntemlerde görüldüğü üzere şartları sağlayan bir veya birkaç kişilik topluluğun imamı seçmede yeterli olacağını savunmaktadır. (bkz. Bâkillânî, *et-Temhîd*, 136.) Cüveynî de aynı şekilde imâmette icmâ şartının olmadığını, bunun delilinin Hz. Ebû Bekir'in imam seçilme kıssasında olduğunu zikreder. İmamet için icmâ şartı koyulduğunda kimsenin imâmet akdinin sahih olamayacağını söylemekte, bu nedenle hal ve akd ehlinin tek kişinin akdini yeterli saymaktadır. (bkz. Cüveynî, *İrşâd*, 424.)

130 İbn Fûrek, *Mücerred*, 183.

131 Eş'arî, *Makâlât*, 646.

132 İbn Fûrek, *Mücerred*, 182-184. İbn-i Haldun bu konuda ümmetin icmâsı olduğuna işaret etmektedir. O bu konuda Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i tayinini örnek vererek verâsetin baba-oğul veya yabancılar arasında bir fark olmadığını söyler. Ona göre Muaviye'nin oğlu Yezid'i vasiyet etmesinde insanların ona muvâfakatı durumun câiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca o Muaviye'nin asıl kastının toplumda gözetildiği maslahat ve ehlu'l-hal ve'l-akd meclisindekilerin arzularına uygun hareket etmek olduğunu söyler. Zira meclis Emevîlerden oluşmaktaydı. İbn-i Haldun'a göre birlik ve beraberlik için en uygun adayın Yezid olduğunu düşünmesi onun verâsetinin asıl amacıdır. (bkz. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1/295-296.)

anarşinin önünü almaktır.¹³³

Kureyşilik şartının ilk olarak Hz. Ebû Bekir tarafından Benî Sâide olayında dile getirildiği kabul edilir.¹³⁴ İlk örneklerinde itikâdî bir şekilde bürünmeyen mesele, itikad ve kelim kitaplarında yer almaz. Daha sonra Şia yüzyılı denilen zaman diliminde meselenin kelim kitaplarına dahil edildiği ve itikâdî bir veche yakın şekilde savunulduğu müşahede edilmektedir. Gazzâlî *İktisâd*'da meselenin önemsiz ve usûlu fıkha dahil olduğunu, bununla uğraşmamanın daha evlâ olduğundan bahsetmektedir. O ilk dönemde baskın şekilde kullanılan nas merkezli savunu yerine sosyal, siyasî ve kültürel etkiler üzerinde ağırlıklı olarak durmaktadır.¹³⁵ Gazzâlî'nin bu tavrı dönemi ve sonrasında baskın olan metot haline gelmiştir.

Kureyşilik şartı iktidarın içinde Kureyş nesebine mensup kişilerin bulunduğu Arapların elinde olduğu dönemde ön plana çıktığı görülmektedir. Abbasîlerin idareye geçtiği dönemde tartışma Hâşimîlik bağlamında farklı bir çerçevede ele alınmıştır.¹³⁶ Ancak Memlûkler ve Osmanlı döneminde hilâfetin farklı ellere geçmesi konunun bağlamını değiştirmiştir. Memlûk âlimlerinden Tarsûsî meliklere tavsiye niteliğinde yazdığı *Tuhfetu't-Türk fima yecibu en yu'mele fi'l-mülk* eserinde Şafiîlerin Kureyşilik şartı sebebiyle kendilerinden vali ve hakimlik görevini nasıl aldığından bahsetmiş ve bu görevi Kureyşilik şartını devam ettirmeyen Hanefilere verilmesi gerektiğini yazmıştır.¹³⁷

Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle Osmanlı'ya geçen hilâfette ilk dönemde Kureyşilik şartı zayıflamış, ilk olarak Sadrazam Lütfî Paşa'nın *Risâletü halâsı'l-ümme fi marifeti'l-eimme* eserinde Osmanlı halifelerinin tüm İslam dünyasının halifesi olduğunu zikretmiştir. Daha sonraki dönemde Ahmet Cevdet Paşa tarafından da aynı düşünce yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı imparatorluğunun zayıfladığı dönemde ise Kureyşilik tekrar gündeme gelmiştir.¹³⁸

Günümüzde Kureyşilik iki meyil üzerinden de tartışılmaktadır. Bir grup söz onuşu şartın mu'temed kaynaklardan gelen hadislere dayanması nedeniyle kabul edilmesi gerektiğini savunurken diğer bir kısım hadisin zayıflığından veya ihtimal dışı olmasından hareketle Kureyşiliği bir neseperçilik ve asabiyet dirilişisi olarak ele almaktadır.¹³⁹

Eş'arî Kureyşilik şartını imamın niteliklerinden biri olarak kabul eder ve bunun aklen değil nas ile sabit olduğunu savunur. Burada "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini bağlayıcı kabul etmektedir. O bu konuda istisnâ

133 Nesefî, *Tabsıra*, 2/440; Özdiñç, *İtikat ve Siyaset*, 211.

134 Özdiñç, *İtikat ve Siyaset*, s. 195.

135 Gazzâlî, *İktisadda Orta Yol*, çev. Osman Demir, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 190.

136 Özdiñç, *İtikat ve Siyaset*, 196.

137 Geçit, "İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları", 240.

138 Geçit, "İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları", 241.

139 Bu meselede Sait Hatipoğlu, Mehmet Apaydın ve İsrail Balcı hadisin uydurma olduğuna dair tezi destekler nitelikte çalışmalar ortaya koymuştur. Bu konuda en büyük destekleri hadisin Benî Sâide olayında zikredilmesi meselesidir. Kaynakların bir kısmında bu olay zikredilirken bir kısmında bahsi geçmemiştir. Hadisin farklı varyantları da yine şüpheyi destekleyen olaylardandır. Ali Bakkal çalışmasında ise hadisin sıhhatini ispatlama gayretindedir. Yine aynı konuda yazan Abdurrahim Şen de hadisten kastın kavmiyetçilik olmadığı yönünde iddiayı dile getirir. (bkz. Mehmed Sait Hatipoğlu, "İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşiliği", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23/1 (1978), 121-213; Ali Bakkal, "Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadisinin Rolü Üzerine", İSTEM 3/6 (2005), 87-103; Abdurrahim Şen, "Halife'de Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşiliğin Kavmiyetçilik ile İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 18/35 (2020), 191-213.

olarak Hâricîler¹⁴⁰ ve bir grup Mu‘tezile’nin varlığından bahsetmektedir.¹⁴¹

Onlara göre imamın Kureyş kabilesinden olması bağlayıcı bir şart teşkil etmez. Mu‘tezile içinde diğer bir grup ise Kureyşilik şartını kabul etmektedir.¹⁴² Bağdâdî ise Dırâriyye ve Hâricîler dışında bu konuda ihtilaf olmadığı görüşündedir. Ona göre Kureyşiliğe dair hüküm şeriatte yer almaktadır ve başka bir kabile için bu görevin cevâzı mümkün değildir.¹⁴³

Kitâbu’l-İrşâd’da imamın Kureyşiliği ile ilgili net bir görüş belirtmemiş ve konunun farklı yorumlara açık olduğunu beyan etmiştir. Ancak *Lümâ‘u’l-Edille* ve *Gıyâsî* risalesinde imamın Kureyş’ten olması gerektiğine dair açık beyanı bulunur. Ancak o “İmamlar Kureyş’tendir.” rivâyetinin kesin bir yolla sabit olmadığını, bu nedenle nesep şartının zorunlu olmadığını savunur.¹⁴⁴ Yani Cüveynî nesep şartının âhâd haberle geldiği, bu nedenle kesin hüküm içermediği ancak Dırar b. Amr dışında bu konuda ihtilaf olmadığı görüşündedir.¹⁴⁵

Cürcânî Eş‘arîlerin, Ebû Ali ve Ebû Hâşim el-Cübbâ’ın Kureyş şartını kabul ettiğinden, Hâricîlerin ve bir grup Mu‘tezile’nin ise inkarından bahseder. Kabul edenlerin “İmamlar Kureyş’tendir.” hadisini, reddedenlerin ise “Başınızda Habeşli bir köle dahi olsa itaat edin.” hadisini delil olarak kullandıklarını söylemektedir.¹⁴⁶ Âmidî ve İcî bu konunun ihtilafı olduğunu belirtirken, Teftâzânî Kureyşilik şartının sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁷ Nesefî İmam Mâtürîdî’nin imâmet şartı olarak takva, verâ ve ilim vasıflarından bahsettiğini ancak belli neden ve maslahatlar gereğince Kureyşilik şartının hadis ile sübût bulduğunu savunduğunu nakleder. İmam Mâtürîdî bu şartı Kureyş’in toplumdaki itibarına bağlarken Nesefî iki gerekçeden daha söz eder. İlki imâmetin Kureyş’e tahsis edilmesinin imam seçiminde meydana gelebilecek karışıklıkları önlemekteki rolü, ikinci olarak Kureyş içinde imâmet için yetenekli ve ehil kişilerin olması ve böylece sorumluluğun diğer kabilelerden kalkmasıdır.¹⁴⁸ İbn Haldun Kureyşilik şartını asabiyet teorisi ile açıklamış, kavramın temelinde nesep değil otorite gücü olduğu savını savunmuştur.¹⁴⁹ İbn Haldun ayrıca Kureyşilik konusunda Bâkillânî’nin acemlerin Araplara galebe çalmasıyla şartın düştüğü görüşünde olduğunu nakleder.¹⁵⁰

140 Pezdevî Hâricîlerin imamın Kureyş dışında olmasının gerekli olduğunu savunduklarını kaydeder. Hâricîlere göre imam bazen zalim olabilir, bazen de suçlardan menedemeyebilir. Bu durumda imamın azli gerekir. Ancak imam Kureyşten olduğunda tebâsının çok olması nedeniyle azli mümkün olmaz. Bu da İslam aleminin fesadına yol açar. Bu nedenle imamın Kureyş dışından olması gerekir. (bkz. Pezdevî, *Usûlu’d-dîn*, 192.)

141 Dırâriyye fırkası Kureyşli olup şartları sağlayan biri bulunması halinde dahi Kureyş dışında birinin imâmetini câiz görürken Ka‘bî yalnızca Kureyşlinin seçilmesinden fitne doğması ihtimali çerçevesinde Kureyş dışında birinin imâmetine cevaz vermektedir. Kâdî Abdülcebbar bu konuda “İmamlar Kureyş’tendir.” hadisini dayanak göstererek imamın Kureyşî olması gerektiğinin icmâ ile sabit olduğunu ancak Kureyşli ehil biri bulunmaması halinde başka kabileden olmasının da câiz olduğunu belirtmektedir. (Geçit, “İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları”, 238-239.)

142 Eş‘arî, *Makâlât*, 642.

143 Bağdâdî, *Usûlu’d-dîn*, 273-274.

144 Ünverdi, “Eş‘arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi (Cüveynî Örneği)”, 51.

145 Cüveynî, *İrşâd*, 427.

146 Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 3/678.

147 Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, 5/245.

148 Nesefî, *Tabsıra*, 2/437.

149 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1/276.

150 İbn-i Haldun, *Mukaddime*, 1/275.

İmamların Kureyş'in hangi kabilesinden olacağı meselesinde Eş'arî Râfizîler dışında bu konuda ihtilaf-tan bahsetmez.¹⁵¹ Burada Râfizîlerden kastının Şia olması muhtemeldir. Çoğunluğa göre imamın Kureyşten olması şartıyla hangi kabileden olduğu önemli değildir.¹⁵² Genel kanaate göre Kureyş Nadr b. Kinâne'nin evlatları şeklinde ifade edilmiş ve bu soydan gelen her kabile imâmet şartını hâiz kabul edilmiştir.¹⁵³

İmametın Ben-i Hâşim'in hangi kabilesinden olacağı hususunda Ravendiyye Abbas b. Muttalib soyundan olması gerektiğini savunmaktadır. İmâmiyye imâmeti Hz. Hüseyin soyuna hasrederken Zeydiyye Hz. Ali'nin iki oğlunun soyu arasında ayırım yapmamıştır.¹⁵⁴

Eş'arî'nin değindiği diğer bir konu Kureyşli ve A'cemî eşit olduğunda hangisinin imâmete layık olduğu meselesidir. Bu konuda iki gruptan bahseder. Dırar b. Amr Kureyşli olmayan kişinin aşiret bakımından az olması nedeniyle imam seçilmesi gerektiğini savunurken çoğunluğun oluşturduğu diğer bir grup Kureyşli olanın daha layık olacağını savunmaktadır.¹⁵⁵ Daha önce geçtiği üzere Hâricîler de aynı görüşte olup Kureyş dışından birinin imâmet için daha uygun olduğunu savunmaktadır.

2.8. İmamla İlgili Hükümler ve İmamın Azli Meselesi

Zalim imamın hükümleri hakkında iki görüşten bahsedilir. Bazısına göre hükümleri hak üzerine olduğunda zalim bile olsa ona tabi olunması gerektiğini savunurken diğer bir grup hükümlere uymanın zorunlu olmadığını dile getirir.¹⁵⁶

Eş'arî'ye göre her mükellefin imama itaati zorunludur. Ancak bir topluluğun yönetimini zorla ele geçiren ve usûle uygun şekilde imâmete getirilmeyen kişiye biat ile oluşan imâmet geçerli değildir. Zira buradaki biat galibiyet yoluyla meydana gelmiştir. Ancak usûle uygun şekilde imâmete getirilen kişi zalim olsa dahi ona kalben buğzedip zâhiren itaat etmek gereklidir. Eş'arî fitne ve fesattan kaçınmak amacıyla böyle bir imama karşı kılıçla hurûc etmeyi câiz görmemiştir. İmam zalim olsa da arkasında namaz kılınır, kitap ve sünnete mutâbık olan hükümleri geçerli kabul edilir. İmam şeriate aykırı ve zulüm olan bir emir vermediği sürece emirlerine itaat gereklidir. Bununla beraber imam masum değildir. Bu nedenle gerektiğinde ona karşı el-emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l-münker uygulanabilir. Ancak kılıçla hurûc etmek daha büyük fitnelere sebep olacağından câiz değildir.¹⁵⁷

İsmet sıfatı yalnızca peygambere özgüdür. Şiîlerin aksine Eş'arî imamların masum olmadığını bu nedenle hükümlerinde hata ihtimalinin bulunduğunu savunur.¹⁵⁸ İmamın adaleti hususunda bâtın dikkate alınmaksızın zâhire bakılır. Eğer imam kitap ve sünnete uygun hüküm veriyorsa işini doğru yapıyor demektir.

Bu durumda onu azletmek veya ona karşı kılıçla hurûc etmek câiz olmaz. Ancak bu ölçüden saptığında ümmetin başkasına biat etme hakkı vardır. Bu nedenle Eş'arî imamın yönetimini ümmetin kontrolü altında bir husus olarak değerlendirmektedir.¹⁵⁹

151 Eş'arî, *Makâlât*, 644.

152 Eş'arî, *Makâlât*, 644; Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 192; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/680.

153 Nesefî, *Tabşıra*, 2/436.

154 Eş'arî, *Makâlât*, 644; Bağdâdî, *el-Fark*, 350; Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 275.

155 Eş'arî, *Makâlât*, 644.

156 Eş'arî, *Makâlât*, 648.

157 İbn Fûrek, *Mücerred*, 184-185.

158 İbn Fûrek, *Mücerred*, 181.

159 İbn Fûrek, *Mücerred*, 181.

İmamın görevden alınması konusunda Pezdevî Hâricîlerin zalim imamın görevden azledilmesi gerektiğini, Kureyşli olduğunda bu iş zor olacağından imamın Kureyş dışından seçilmesi gerektiğini benimsediklerini nakleder.¹⁶⁰ Şia da aynı şekilde şartları taşımayan imamın veya gasp ile hükmü alan imamın azli konusunda aynı görüştedir.¹⁶¹ Râfizîlerden Kâmilîye zalim imama ayaklanmayı câiz görmezken Zeydiyye câiz görmüştür.¹⁶² Ehl-i Sünnet içinde ise imamın azli konusunda ümmete sabır tavsiye edici yorumlar mevcuttur. Muhtemelen önceki isyanlarda ve ayaklanmalarda dökülen kanın bu düşüncede etkisi büyüktür.¹⁶³

Pezdevî fîsk ve zulüm meydana geldiğinde imamın azli ile ilgili Ebû Hanîfe ve ashabının ittifâken azli kabul etmediğini, Kaderiyye, Mu‘tezile ve Râfizîlerin ise azli gerekli gördüklerini nakleder. Şâfiî ve ashabı bu konuda ihtilaf etmiştir. Bir grup azli gerekli görürken bir grup azledilemeyeceği görüşündedir. Mu‘tezile fasığın dinden çıktığı için azlini gerekli görürken Ehl-i Sünnet imandan çıkmadığı konusunda ittifâk içindedir. Ancak azli konusunda farklı görüş benimsemişlerdir. İmam Şafii imandan çıkmasa bile hüküm için uygun olmadığını ve azlinin gerektiğini söylerken ashabı azlin gerekmediği yönünde görüş bildirmektedir.

İmam Mâtûrîdî ise azlin gerekmediği görüşündedir. Pezdevî bu konuda ümmetin icmâsının bulunduğu nu kaydeder.¹⁶⁴

Bâkillânî’ye göre imamın azlini gerektiren sebepler imamın irtidât etmesi, namaza çağırmaı terketmesi ve hakları zâyî edip hükümleri uygulamayı reddederek fıska ve zulme düşmesidir. Teftâzânî ise fâsıklık ile imamın azledilemeyeceğini kaydeder.¹⁶⁵ Nesefî’de aynı şekilde fîsk nedeniyle imamın azlinin câiz olmadığı görüşündedir.¹⁶⁶ Cüveynî’de fîsk ve zulüm durumunda imamın azledileceğini, ancak bunun nasıl yapılacağını konjonktürün belirlediğini söylemektedir. Aynı zamanda azledilmediği halde imamın kedisinin görevden çekilmesini de câiz görmektedir.¹⁶⁷

Sultana karşı ayaklanma hükümlerini zikrettikten sonra Eş‘arî karar verilmesi halinde imama karşı hurûc için gereken sayı hakkında ihtilaf olduğundan bahseder. Bu konuda Mu‘tezile “Bir cemaat olarak muhaliflere güç yetecek kadar üstün olduğunda sultanı öldürür ve insanları boyun eğmeye davet ederiz, eğer tevhid ve kader konusundaki görüşlerimize uymazlarsa onlarla savaşırız.” demektedir. Bu konuda Mu‘tezile kendi görüşlerini desteklememesi halinde insanların güçleri yettiği zamanda, güçleri yettiği ölçüde sultana karşı ayaklanmalarını gerekli görmektedir.¹⁶⁸ Zeydiyye bu konuda Bedir ehlinin sayısını referans kabul eder ve yeterli sayı olduğunda imam seçerek sultana karşı savaş açılabileceğini söylemektedir.¹⁶⁹ Başka bir grup ise hayır ehlinen olduktan sonra sayının önemi olmaksızın bir imam tayin ederek hurûc edilebileceğini savunmaktadır. Bir grup ise Enfal sûresi 66. âyeti referans göstererek hak ehlinin asilerin yarısı kadar olmasını gerekli görmüştür.¹⁷⁰

160 Pezdevî, *Usûlu’ d-dîn*, 195.

161 Geçit, “İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları”, 255.

162 Eş‘arî, *Makâlât*, 120.

163 Geçit, “İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları”, 255.

164 Pezdevî, *Usûlu’ d-dîn*, 196.

165 Teftâzânî, *Şerhu’ l-Makâsıd*, 5/235.

166 Ünverdi, “Eş‘arî Kelâmında İmâmet Nazariyesi (Cüveynî Örneği)”, 60-61.

167 Cüveynî, *İrşâd*, 425.

168 Eş‘arî, *Makâlât*, 650.

169 Eş‘arî, *Makâlât*, 650.

170 Eş‘arî, *Makâlât*, 652. “... Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah’ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.” (Enfal 8/66)

Bir imam olmadan ayaklanma konusunda ise Eş'arî birkaç istisnadan söz eder. Abbad b. Süleyman Hz. Ali'den sonra imamın câiz olmadığını ve insanların hurûc etme, hükümleri uygulama ve el kesme gibi uygulamaları imamsız gerçekleştirebileceğini savunmaktadır. Esamm ve İbn Uleyye ise tevatür haberdeki gibi yalan üzerine birleşmelerinin ve töhmet altında kalmalarının mümkün olmadığı bir cemaat olduğunda imama ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre hurûc ve diğer hükümler ancak âdil bir imamın gözetiminde veya onun yetkilendirdiği bir kişi tarafından câizdir. Râfîzîler de aynı görüştedir.¹⁷¹ Eş'arî'nin ayrı bir başlık altında değerlendirdiği bu konu imamın vücûbiyeti meselesinin devamı şeklinde değerlendirilebilir.

İmamın takiiye yapması konusunda Eş'arî iki gruptan bahseder. Bu konuda Râfîzîler hem Peygamber (sav) hem de imam için takiiye yoluyla küfür izhar etmesini, küfre rıza göstermesini ve fisk ortaya koymasını câiz görürken, diğer bir grup her ikisi için de câiz olmadığını görüşündedir.¹⁷²

Eş'arî'nin bu konudaki görüşü imamın düşman eline düşmesi durumunda onları defetmek için İmkânı elverdiği zamana kadar imam hakkında takiyyenin câiz olduğudur.¹⁷³

SONUÇ

Makâlâtü'l-İslâmiyyîn'de yer alan imamet tartışmaları erken dönemde meydana gelen birçok sosyal, siyasi, toplumsal, ekonomik ve etnik tartışmaların uzantısı olarak ortaya çıkmış bir konudur. Bu tartışmaların hepsi peygamber öncesi döneminde dahil edildiği birçok siyasi, kültürel ve dini değerlere, inançlara dayanarak ortaya atılmıştır. İmamet tartışmaları Şii kategori altında değerlendirilen ve daha sonra kendilerini bu isimden soyutlayarak farklı yönlerde meyleden grupların elinde birçok şekle bürünmüş, aşamalardan geçmiştir. Bu makalede ele alınan eserde yer alan tartışmalar üzerinden erken dönemde yer alan imamet tartışmaları ve o döneme denk meydana gelen ayrılıklar takip edilmeye çalışılmış, Eş'arî döneminde var olan tartışmaların ondan sonraki takip eden makâlât eserleri de dahil edilerek incelenmesi amaçlanmıştır.

Erken dönemde imametle ilgili birçok tartışmanın temellerinin oluşmuş olduğu anlaşılmaktadır. İmamet meselesinin İslam'ın ortaya çıkışı üzerinden çok fazla bir zaman geçmemişken bu kadar sistematik şekilde tartışılması konunun İslam öncesi düşüncelerdeki temellerinin varlığıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle erken dönemde bir makâlât kitabında yer alan imamet tartışmalarının kapsamının ifade ettiği anlamın iyi analiz edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Eş'arî'nin makâlât türündeki bu eseri söz konusu takip açısından önemli bir değer taşımaktadır. Tartışmaların temel saiklerine inilmeden gruplandırma şeklinde kaleme alınan eserde objektiflik iddiası bulunmakta olup mümkün olduğu kadar değerlendirmelerden uzakta kalınmıştır. Bu açıdan makâlât türüne uygun bir portre ortaya koyulmuştur.

171 Eş'arî, *Makâlât*, 652.

172 Eş'arî, *Makâlât*, 658.

173 İbn Fûrek, *Mücerred*, 185.

KAYNAKÇA

- Apaydın, Mehmet. “İmametın Kureş’e Ait Olduğuna Dair Hz. Peygamber’e İsnâd Edilen Rivâyetlerin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti”. İlahiyat Akademi Dergisi 7/8 (2018), 219-268.
- Aydınlı, Osman. “Mu‘tezilî Siyaset Düşüncesinde Değişim Süreci: Kadı Abdülcebbar’ın İmamet Anlayışı”. Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 5/1 (2005), 113-146.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, Kitâbu usûli‘d-dîn. İstanbul: Matbaa-tü‘d-Devlet, 1928.
- el-Fark beyne‘l-fırak. thk. Muhammed Bedir. Mısır: Matba‘atu‘l-Ma‘arif, 1915.
- Bakkal, Ali. “Hz. Ebû Bekir’in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureş’tendir” Hadisinin Rolü Üzerine”. İSTEM 3/6 (2005), 87-103.
- Balcı, İsrâfil. “İmamlar/Halifeler Kureş’tendir” İddiasının Kritiđi”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 40 (2016), 5-31.
- Bâkillânî. Ebû Bekir Muhammed. Temhîdu‘l-evâil ve telhîsu‘d-delâil fi‘r-reddi ‘ala‘l-Mülhideti ve‘-Râfidati ve‘l-Havârici ve‘l-Mu‘tezile. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru‘l-Kutubi‘l-İlmiyye, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. Şerhu‘l-Mevâkif. trc. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cüveynî, Ebû‘l-Ma‘alî Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf. Ğiyâsu‘l-ümem fi tiyazi‘z-zulem. thk. Mustafa Ali ve Fuad Abdulmun‘im Abdullah. Beyrut: Dâru‘z-Zâhim, 2007.
- Kitâbu‘l-irşâd ilâ kavâdi‘i‘l-edille fi usûli‘l-‘itikâd. thk. Muhammed Yusuf Musa ve Ali Abdulmun‘im Abdulhamîd. Mısır: Mektebetü‘l-Hâncî, 1950.
- Eş‘arî, Ebu‘l-Hasen. Kitâbu‘l-lümâ‘ fi i‘r-reddi alâ ehli‘z-zeyğ ve ‘l-bid‘a. tsh. Hamude Gurâbe. Mısır: Matba‘atu Mısır, 1955.
- Makâlâtü‘l-İslâmiyyîn İlk Dönem İslam Mezhepleri. çev. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- el-İbâne ‘an usûli‘d-diyâne. thk. Ebû Abdullah Salih b. Maktel b. Abdullah el-‘Asîmî et-Temîmî. Riyad: Medâru‘l-Müslim li‘n-Neşr, 1432.
- Fığlalı, Ethem Ruhî. İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. İtikadda Orta Yol. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Geçit, Mehmet Salih. İslam Kelâmında Siyâset ve İmâmet Tartışmaları, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Gümüşoğlu, Hasan. İslâm Mezhepleri Tarihi. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Hatipoğlu, Mehmed Sait. “İslam’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureşîliği”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23/1 (1978), 121-213.
- İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan. Mücerredu Makâlâti‘ş-Şeyh Ebi‘l-Hasen e-Eş‘arî. nşr. Dainel Gimaret. Beyrut: Dâru‘l-Meşrik, 1987.

- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. Mukaddime. çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelûsî. el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal. thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman 'Umeyre. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1996.
- İbnu'n-Nedim, el-Fihrist. nşr. İbrahim Ramazan. Beyrut: y.y., 1994.
- Kâdî Abdülcebbar. el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl. thk. Mahmud Muhammed Kasım Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.
- Mavil, Hikmet Yağlı. İmam Eş'arî'nin Kelamî Düşüncesi. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. Tabsıratu'l-edille fi usûlu'd-dîn. thk. Kelûd Selâme. Dimeşk: M'ahedi 'İlmi'l-Fransî, 1993.
- Onat, Hasan. "Makâlâtü'l-İslâmiyyîn". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 27/406-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Öz, Mustafa – İlhan, Avni. "İmâmet". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 22/201-203. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Râfızîler". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 34/396-397. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- "Tafdîl". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 39/369-370. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Özdiñç, Rıdvan. İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelâmında İmamet- Hilâfet Meselesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Pezdevî, Ebû'l-Yusr. Usûlu'd-dîn. thk. Hans Peter Lins. Kahire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2005.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth. el-Milel ve'n-Nihal. nşr. Ahmed Fehmi Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Nihâyetü'l-ikdâm. thk. Ahmed Şerif Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Şen, Abdurrahim. "Halife'de Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşîliğin Kavmiyetçilik ile İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 18/35 (2020), 191-213.
- Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. Şerhu'l-Makâsîd. thk. Abdurrahmân 'Umeyre. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1998.
- Tûsî, Nasîruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. "İmâmet Risâlesi". çev. Hasan Onat, Dergipark 35/1 (1996), 179-191.
- Uludağ, Süleyman. İslam Siyaset İlişkileri. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Ünverdi, Veysi. "Eş'arî Kelamında İmamet Nazariyesi (Cüveynî Örneği)". Usûl İslam Araştırmaları 29 (2018), 39-65.
- Yıldırım, Tahsin. "Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin Siyaset Anlayışı-I". Nizâmülmülk İslami İlimler Dergisi 4 (2017), 63-86.
- Yurdagür, Metin. "Ebû'l-Hüzeyl el-Allaf". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10/330-332. Ankara: TDV Yayınları, 1994.